

Tocs, vols i costums campaners tradicionals del calendari anual a Alaquàs

Les campanes varen ser, i continuen sent a hores d'ara, un instrument dedicat a la vida en comunitat dels pobles i ciutats, en els quals han marcat des de temps immemorial el ritme de la vida. Mitjançant els seus tocs i vols, als veïns i veïnes sempre ens han transmès sentiments d'alegria, amb el volteig de les campanes els dies de festa; o de tristesa, en els tocs de difunts; ens han alertat en cas d'incendi o tempesta, o simplement ens han marcat les hores del dia.

No oblidem que fins fa cinc o sis dècades les campanes foren indispensables en la vida de les poblacions, ja que eren el mitjà de comunicació més important per a tots els habitants, tenint en compte que vivíem en una societat on encara no hi havia ni molt menys la tecnologia actual, i per tant, la facilitat per comunicar-se.

Les campanes han sonat igual al llarg dels segles, per això hem de pensar que moltes vegades, quan escoltem una campana antiga, estem escoltant el mateix so que fa segles van escoltar els nostres avantpassats. Per totes aquestes raons, podem assegurar que les campanes són la música viva més antiga de qualsevol dels nostres pobles.

El que explicaré en aquest article són els tocs i vols, amb els seus costums, interpretats en el moment pertinent del calendari anual del nostre poble, dins d'un període històric majoritàriament comprés entre les acaballes del segle XIX i l'electrificació de les campanes de l'Assumpció l'any 1969. En total quasi un segle, temps en què els costums han canviat molt i del qual encara tenim informació directa dels protagonistes.

TOCS, VOLS I COSTUMS CAMPANERS TRADICIONALS

El calendari anual en la societat tradicional s'organitzava segons la importància de cadascun dels dies, classificant-se en dies laborables, dominicals, festius i de festa major. Les campanes amb els seus tocs i vols diferenciaven cadascun d'aquestos tipus, utilitzant més o menys campanes, tocant-les d'una manera o d'una altra, i fent més o menys tocs i vols, encara que això fóra més variable, ja que depenia del nombre d'actes i celebracions que es feren.

A més d'aquestos, també existien altres tocs no relacionats amb cap dia en concret (com el de difunts o el de rogativa) i d'altres no litúrgics com el de foc o tempesta, dels quals farem referència al final.

Els tocs i vols els interpretava el campaner, que durant molt de temps fou un ofici remunerat, compatible amb altres treballs a fi de guanyar un millor jornal, el qual va desaparèixer en la "nefasta" electrificació de les campanes en la segona meitat del segle XX. (l dic *nefasta* perquè suposà la mort de moltes campanes, campanars i tocs, i en general de gran part del patrimoni campaner). En un poble com Alaquàs sols n'hi havia un, que tocava al campanar de l'Assumpció, i compartia la dedicació amb alguns tocs a l'any al Convent, almenys abans de ser erigida com a parròquia de la Mare de Déu de l'Olivar, l'any 1973.

La majoria de les vegades l'ofici del campaner passava de generació en generació dins d'una mateixa família. És el cas a Alaquàs dels germans Francesc i Bertomeu González Belloque, campaners a la segona meitat del segle XIX.

L'últim campaner del nostre poble fou Mariano el *Terreola*¹, que va tocar fins a l'electrificació de les campanes de l'Assumpció l'any 1969, dut a terme per l'empresa campanera Roses, d'Atzeneta d'Albaida².

¹ Aquesta informació ha sigut extreta de l'article «Las campanas de Alaquàs», de *Quaderns d'Investigació d'Alaquàs* de l'any 1992, escrit per l'il·lustre sacerdot alaquaser D. José Esteve Forriol.

² Informació extreta de l'arxiu dels Roses, a la pàgina 154 del tercer volum del llibre *Registro de campanas. Años 1955 A 1972. Varios Clientes*.

La grossa electrificada amb truja Roses. Foto cedida per Pepe Beta

Els dies laborables

L'inici de la jornada el marcava el toc de l'Alba, que s'efectuava just abans de començar el toc per a la missa matutina -i única durant segles³-, és a dir, a les 6:00 en l'horari d'hivern (des de la Creu de Setembre fins la de Maig), i a les 5:00 en el d'estiu. Consistia en tres "batallades" de la campana major, separades per una Ave Maria (o siga, uns deu segons que ve a costar resar l'oració en llatí). Per a la missa es feia un sol avís a l'hora amb un "mig vol" o "mitja vela" de la campana del "cimboriet". Aquesta campana, era d'una grandària reduïda, i se situava en una espadanya a la teulada, just dalt de l'úl-

³ Fins l'última reforma eclesiàstica (cap a l'any 1967) a la missa calia anar en dejú des de la vespra, per això es feia sols una al matí.

tim contrafort (abans de l'absis) del lateral dret de l'església de l'Assumpció, lloc pel qual rebia aquest sobrenom de campana del "cimboriet". Des d'ella baixava una corda fins el sòl de l'església, a l'altura de l'antiga sagristia (actualment museu parroquial), des d'on era tocada normalment pel sagristà. Segurament no podia ser voltejada, sols balancejava, però segons la velocitat amb què es tocara la campana, podia simular el vol amb un ritme ternari (dos colps i un silenci) o fer una "mitja vela", amb ritme binari (un colp per temps).

Tenia una doble funció: la primera era la de fer els tocs diaris sense haver de pujar al campanar; i la segona era la d'avisar els campaners els dies de festa major, en els diferents moments de la missa en què havien de tocar (glòria, sermó, "Alçar a Déu" i final), ja que no hi havia un altre mitjà per poder seguir la missa, i per això, en molts llocs a aquest tipus de campanes els anomenaven les "senyaleres".

Amb el cercle indique el lloc on difusament s'aprecia l'espadanya del "cimboriet". Foto feta l'any 1920

En aquest dibuix, fet per Ramon Cosme l'any 1984, es pot veure clarament l'espadaña del "cimboriet"

A les dotze del migdia s'efectuava el conegut toc de l'Àngelus, també anomenat a alguns pobles de la nostra comarca "les batallades del migdia". A l'igual que el toc de l'Alba, consistia en tres batallades de la campana "grossa", separades per una Ave Maria. En sentir aquestes, era costum que els treballadors dels diferents oficis pararen per fer un guanyat descans, i que la gent resara una Ave Maria.

La tradició deia que a les 3 de la vesprada va morir Jesús a la Creu, raó per la qual aquest moment del dia rebia el nom de "l'Hora Santa". A aquesta hora es feia l'anomenat toc dels Set Dolors de la Verge, que consistia en set batallades de la grossa separades per una Ave Maria.

A les vesprades hi havia diverses funcions litúrgiques com el res del rosari, el qual també tenia un toc propi, que consistia en el següent ritme o molt semblant⁴:

La primera part del toc (on hi ha negres i corxeres) es feia amb el "tiple" (nom que reben les campanes menors d'un campanar). Ja en la segona part, es feien un, dos o tres "trancs" o "dencs", (la batallada de totes les campanes a la vegada), segons fóra el primer, el segon o el tercer avís.

Els dijous, el rosari era substituït per l'exposició del Santíssim, a la qual es convocava amb el repic del tiple acompanyat de la mitja vela del "segon tiple".

En acabar la funció litúrgica pertinent (sobre les 19:00), es feia el toc de l'Ave Maria, igual que el de l'Àngelus o el de l'Alba, i indicava el final de la jornada laboral per a la majoria dels treballadors.

Quan ja era fosc, sobre les 20:30 o 21:00 de la nit (segons si fóra l'horari d'hivern o d'estiu), es feia l'últim toc, el qual posava el punt i final al dia, i marcava l'entrada de la nit. En aquest moment els nostres avantpassats recordaven els seus difunts resant tres Parenostres, una Ave Maria i un respons. Es feia l'anomenat toc d'Ànimes, que consistia en el mateix toc que el de l'Alba o el de l'Àngelus.

El toc de l'alba, el de l'Àngelus, el de l'Ave Maria i el d'Ànimes, pertanyen al grup dels anomenats tocs d'oració. Aquests tocs tenien un doble significat: primer, recordaven a la població els diferents moments més importants del dia, en els quals, era costum resar oracions diverses; el segon significat del

⁴ Aquest toc ha sigut extret de l'article *Una aproximació històrica a les campanes de Mislata* publicat a la web www.sorianet.net, i escrit per Joan Miquel Sòria i Garcia, Francesc López i Porcal i Vicent Sòria i Barberà. Per tant, és tradicional de Mislata, encara que molt paregut o igual al d'ací (que no ha sigut documentat), ja que la diferència de tocs entre els pobles de l'Horta era mínima.

tocs d'oració, era el de marcar el ritme de la jornada, avisant en les hores clau del dia.

Els diumenges

La festivitat del diumenge començava, com actualment, al capvespre del dissabte, la vespra. Aquest començament el marcava el toc de l'Ave Maria.

L'únic toc que canviava respecte als dies laborables era el de missa, que consistia en unes batallades més o menys ràpides, en el transcurs aproximat d'un minut, amb la campana major. En acabar aquestes, se'n feien una, dues o tres més segons l'avís que fóra. Aquest toc, a l'igual que altres com els d'oració, els de l'Alçar a Déu o els de Rosari, es feia des de la base del campanar, on penjaven les cordes enganxades al "peçonet"⁵ dels batalls de les campanes, per estalviar-se pujar i baixar del campanar per fer tocs tant senzills com aquests.

Pou pel qual baixaven les cordes de repic i les peses del rellotge. Passaven per la porteta que es veu al sostre, per on actualment passen els cables de l'electricitat de les campanes

⁵ Part baixa del batall soldada o tornejada, que consta en la gran majoria de les campanes d'un forat per posar-li un ganxo unit al cap d'una corda (com es pot veure a la imatge anterior) per repicar o fer batallades manualment. Veure annex.

Igual que en els dies laborables, l'horari de les misses canviava segons l'època de l'any: en l'horari d'estiu les misses eren a les 05:00 (la "primera"), a les 07:00 i a les 09:00, la major o "Conventual". En canvi, en l'horari d'hivern eren a les 06:00, a les 07:00 i a les 09:30. Durant tot l'any, en acabar la missa primera es feia el Rosari de l'Aurora, per al qual s'avisava amb els tres tocs de costum.

Quan en la missa major s'arribava al moment de la consagració, conegut popularment com l'Alçar a Déu, la campana del "cimboriet" començava a voltejar, i mentre aquesta sonava, un acòlit des de la base del campanar, atent a la campaneta de mà que es tocava al presbiteri, feia sonar la campana major amb una batallada en les elevacions, en deixar la forma i el calze, i en les genuflexions. La gent que no estava a l'església, quan sentia les batallades de la grossa guardava un respectuós silenci i deixava de fer l'activitat que estiguera realitzant en eixe moment.

Els dies festius

Al Llibre d'actes de la Junta de Fàbrica de la Parròquia de l'Assumpció, en la segona part d'una acta de l'1 de gener de l'any 1885, diu el següent⁶:

Con tres campanas se voltará los días y vísperas de la Circuncisión del Señor, S. José, la Encarnación, publicación de la S. Bula, 2º día de Pascua de Resurrección y del Espíritu Santo, S. Juan, el Rosario y 2º día de Navidad

Aquest document ens revela l'existència del "vol menor"⁷, realitzat els dies festius amb totes les campanes (excepte la grossa), que en el nostre campanar era amb tres, per distingir-lo dels dies de festa major.

Els vols menors (igual com els altres) tenien un ordre de començament de la campana menor (el tiple) a la major (la grossa), i paraven a la inversa.

⁶ Informació extreta de l'article «El llibre d'actes de la Junta de Fàbrica de la parròquia de l'Assumpció», escrit per Júlia Martí Cànoves als *Quaderns d'Investigació* de l'any 1999.

⁷ Els vols no són originals de les nostres terres. A la reconquesta de la Corona d'Aragó pel rei en Jaume, es va implantar una tècnica europea de tocar les campanes —encara existent a Catalunya i a Balears—, que era la de dur les campanes "a seure", en resumits comptes com una mitja vela. No fou fins l'any 1569, que vingué a València d'Arquebisbe Joan de Ribera, quan s'implantà que les campanes voltejaren, ja que ell era sevillà, ciutat de tradició castellana, en la qual les campanes voltejaven.

A part d'aquestos vols, aquestos dies també es realitzaven els anomenats "solos" o "desfetes", consistents en el vol en solitari d'una campana, que de normal era la que estava dedicada al Sant de la festivitat.

Entre vol i vol, les campanes es deixaven alçades (cap per amunt), subjectades per una corda o una estaca de fusta, des del "mamperlat" o mamperlà⁸ fins als "espàrrecs"⁹ de la "truja"¹⁰ de la campana. La raó de deixar-les "alçades", era, en primer lloc, per la comoditat de no haver d'alçar-les cada vegada que s'anara a començar un vol, per l'esforç que açò suposava, i per una altra banda perquè les campanes alçades s'atribuïen a senyal de festa.

Foto feta l'any 1942, des de la placeta de la Creu, en la qual podem veure al campanar, la campana "grossa" dreta.

⁸ Peça de fusta que fa l'aresta del mur que hi havia baix de les campanes. Normalment estava compost per una fines-treta per mirar al carrer quan la campana estava alçada, una cordeta per agafar-se mentre es tocava (com a mida de seguretat) i una fusta a la part superior on es posava la corda o l'estaca per deixar dreta la campana. A la part baixa de la primera foto d'aquest article podem veure'l.

⁹ Són la part superior sobrant dels tirants de la truja, que s'utilitzen per unir aquesta a la campana, mitjançant rosques en la part superior de la truja anomenada "capçal". Veure en l'annex de les parts d'una campana, al final de l'article.

¹⁰ És el contrapès superior de la campana, que la manté en l'aire i li dóna la compensació suficient per voltejar-la. Tradicionalment es construïa de fusta, majoritàriament de carrasca a les nostres terres. Veure en l'annex de les parts d'una campana, al final de l'article.

Quan s'havien de "deixar caure", perquè havia acabat la festa o perquè havien de repicar, als campanars de l'Horta hi havia costum de fer-ho en ordre de parada normal (de gran a xicoteta) i frenant-les el més prompte possible, a fi que no sonaren "a mort i a festa", ja que com veurem més endavant, la "mitja vela" a l'Horta era un toc de difunts, al contrari que per exemple a la ciutat de València.

Els tocs de les misses tenien el mateix repic de la grossa que el diumenge, però amb la diferència que darrere del tercer es feien vols menors o desfetes.

Els dies de festa major

En la primera part de la mateixa acta de la Junta de Fàbrica (que hem esmentat anteriorment), diu el següent¹¹:

Por seguir las costumbres y habiendo observado que no se le da a las fiestas la solemnidad que les pertenece, se regulariza y reglamenta el toque de campanas, basándose en lo que se determina en las Constituciones Sinodales del Arzobispado, acordándose tocar cuatro campanas conjuntamente las vísperas y días de las siguientes festividades: Reyes, Candelaria, S. Blas, Ramos, Jueves i Viernes Santo, 1er día de Pascua de Resurrección, S. Vicente Ferrer, S. Francisco de Paula, la Ascensión, 1er día de Pascua del Espíritu Santo, Corpus, S. Pedro, S. Jaime, la Asunción, Natividad de la Virgen, Todos los Santos, la Purísima y 1er día de Navidad

En aquesta primera part del document es demostra l'existència del "vol general" o "vol major"¹², a més ens informa de la presència de 4 campanes (al campanar de l'Assumpció), abans de l'espoli de la Guerra Civil. També ens mostra un calendari de vols molt distint al que regia des de feia temps la vida festiva de la població. Normalment els vols generals es reservaven per als dies i vespres de les cinc festivitats més solemnes de l'any que eren les dels dos Patrons, Pasqua, Nadal i Corpus. Podem suposar que, a part d'aquestes, també es feien vols generals en la festa del titular de la parròquia.

¹¹ Veure article de Júlia Martí esmentat a la nota 8.

¹² Enllaços d'alguns vídeos de vols generals o vols de festa fets de diverses maneres cadascun: <http://www.youtube.com/watch?v=kcjQY7HAh1c>, <http://campaners.com/php2/v0.php?numer=5>, <http://campaners.com/php2/v0.php?numer=248>

A més, en l'escrit s'aprecia un greu error, ja que el Divendres Sant, (com veurem posteriorment), les campanes no sonaven, tan sols s'accionaven les matraques.

Els vols generals eren el vol de totes les campanes del campanar, començant de menor a major i acabant a la inversa. De normal, els vols generals eren de tres parades. Aquests consistien en tres vols separats per un quart d'hora, cadascun dels quals s'anomenava "parada". Entre la primera i la segona campana que estava dedicada al sant de la festa o la grossa (en cas de no haver-hi pròpia) feia una desfeta (un vol "desfent", desenrotllant la corda del braç de la campana, i tornant-la a enrotllar), que era la senyal de la festa en qüestió.

Aquestos dies, darrere de cadascun dels tocs d'oració, es feia un "vol general de tres parades", precedit a la majoria dels pobles de l'Horta per un breu repic de festa, consistent amb el toc continuat del tiple amb pujades i baixades de to i velocitat, i la contestació amb trancs de les altres. A més, les misses majors tenien un toc propi, que consistia en un ritme que variava molt poc entre els pobles de la comarca, i consistia en el següent¹³:

La campana que marca el ritme principal (les negres), és el tiple, el qual és contestat per trancs. En l'última part del toc (on hi ha redones), es fan un, dos o tres trancs més lents, segons del toc a missa de què es tracte. Després d'aquest breu repic, en el primer i segon toc, es feia un vol amb la grossa, i a l'acabar el tercer, un vol general.

¹³ Veure l'article «Una aproximació històrica a les campanes de Mislata» esmentat a la nota 5.

Durant la missa major també es feien diferents tocs i vols: Al cant del glòria les campanes feien un “vol a tranc” o “a glòria”, que consistia en un vol de les 4 campanes amb la diferència que començaven totes a la vegada, és a dir, com si fóra un tranc, encara que era tècnicament difícil que la primera batallada la feren totes a la vegada (aquest vol sols es feia a les misses majors de Dijous Sant, Diumenge de Resurrecció i Nadal). El sermó es reservava per a aquests dies, i per això, les campanes ho anunciaven. La grossa repetia dues o tres voltes el ritme senzill d’una batallada llarga seguida de tres curtes més¹⁴. A l’arribar la Consagració, el toc de l’Alçar a Déu es feia igual que els diumenges, però a les elevacions, juntament amb les tres batallades de la grossa (segurament mitges voltes per a no tindre que deixar-la caure al vol anterior) es tiraven “tronadors”. En acabar la missa, es feia un vol general.

A part de les misses majors també es feien els Novenaris, per als quals s’avisava amb el vol en solitari de la campana dedicada al Sant.

Per avisar a les processons, es feien els mateixos tocs que els de missa major. Durant aquestes, les campanes a l’eixir la imatge feien un vol (segurament amb totes les campanes del poble). Durant el transcurs, els diferents campanars de la població (en el nostre cas, dos) anaven marcant el pas de la processó pels diferents punts del poble amb vols generals, desfetes de la campana dedicada al sant de la festa o altres tipus de combinacions. No era fins que no arribava la processó, que les campanes de l’església on acabava tornaven a voltejar. Normalment en tres moments: a l’arribada de la creu, a la vista de la imatge des del campanar i a l’entrada al temple (quan també s’unien les campanes de l’altre campanar, a l’igual que en l’eixida).

A continuació, descriuré els tocs i vols que es feien en cada moment de les solemnitats més importants de l’any.

Dins de les festes majors hi havia algunes que tenien menys importància a nivell litúrgic o tradicional. Al nostre poble eren les de l’Epifania, l’Ascensió, Pentecosta (coneguda popularment com la “Pasqua de l’Esperit Sant”), els Sants de la Pedra, Sant Roc i Sant Hipòlit. Totes elles tenien una estructura de tocs i vols molt similar: la vespra, després dels tocs de l’Àngelus i de l’Ave Maria es feia un vol de tres parades, i el dia es feien els diversos vols gene-

¹⁴ Informació extreta del llibre *Actas del I Congreso de Campaneros de Europa*, a l'article «Las campanas de Albal (Valencia)», escrit per Jesús-Emilio Hernández Sanchis. Encara que aquest toc siga referit a Albal, devia ser molt paregut o igual al d’ací (que no ha pogut ser documentat), per la mínima diferència de tocs entre els pobles de l’Horta.

rals de tres parades després dels tocs d'oració i els tocs a missa major (amb els respectius tocs i vols durant aquestes). Si a la vesprada es realitzava processó, per avisar i durant aquesta es feien els respectius tocs i vols (encara que menys que en el cas de les festes més solemnes).

A pesar d'aquesta estructura tant pareguda, moltes d'aquestes tenien unes certes característiques i curiositats que les feien úniques, i que ara descobrirem.

El dia 5 de gener vespra de Reis, el vol de les 7 de la vesprada, efectuat just a l'acabar el toc de l'Ave Maria, senyalava que els Reis Mags ja havien passat per les cases a deixar els regals, moment en què els xiquets podien anar a buscar-los.

Al nostre poble la festa dels Sants de la Pedra se celebrava el darrer diumenge de juliol, a pesar que la commemoració fora el dia 30 d'aquest mes.

Com tots sabem, l'ofici tradicional per excel·lència al nostre poble fou la terrisseria, (sobretot en la fabricació de perols), del qual era patró Sant Hipòlit. La commemoració del sant era el dia 13 d'agost, però a Alaquàs era costum traslladar-la a l'últim diumenge del mes. La vesprada del dia de la festa s'efectuava la processó, la qual tenia una curiositat, i era que les andes del sant duïen múltiples cassoletes i utensilis de fang.

Setmana Santa: Aquesta donava inici amb la festa del Diumenge de Rams (la menys celebrada d'aquesta setmana) commemorant l'entrada de Jesús a Jerusalem. La vespra d'aquesta darrere dels tocs de l'Àngelus i de l'Ave Maria es feia un vol general de tres parades.

Al matí del dia, les campanes del Convent avisaven amb vols generals a la Benedicció dels rams, que s'efectuava al pati de dit edifici. En acabar aquest acte, es feia la processó fins a l'església de l'Assumpció, les campanes de la qual donaven la benvinguda a la comitiva amb un vol general -aquesta tradició és de després de guerra, ja que abans solament es feia la processó per la placeta de la Creu-. En acabant, se celebrava la missa, amb els tocs de l'Alçar a Déu, i el vol final.

El Dimarts i Dimecres Sant, el rector procedia a la benedicció de les cases.

El Dijous Sant, la jornada començava amb un vol de tres parades després del toc de l'alba. A les 10 del matí s'efectuaven els oficis del Sant Sopar, per als

quals es feien els tres tocs a missa major. Durant els oficis, es feia un vol a tranc al cant del glòria, durant el qual es deixaven caure les campanes. En senyal de dol per la mort de Jesús, en acabar el vol anterior les cordes de les campanes es deixaven penjant per fora del campanar, i les campanes no tornaven a sonar fins al glòria de la Missa Pasqual, sent substituïdes per les matraques (també anomenades "trebanelles", "tenebres" o "batsoles") un instrument de fusta en forma de creu grega amb unes masses o "carraus" que colpegen la fusta, emetent un so ronc i sec¹⁵. A Alaquàs n'existia una a l'interior del campanar de l'Assumpció, que va desaparèixer durant la guerra. Després d'aquesta, i sense matraca, el campaner feia sonar pels carrers una "batsola", carraca o matraca de mà. Aquesta ultima també s'usava senyalant les elevacions del calze i la forma als oficis de Dijous Sant (quan les campanes ja restaven mudes).

Al nostre poble veí, Aldaia, al campanar de l'església de l'Anunciació n'hi ha una, ubicada a la finestra dreta del carrer major, i fàcilment visible des del carrer.

La matraca d'Aldaia

¹⁵ Enllaç d'un video d'un toc de matraca manual al campanar de la Vila de Sagunt:
<http://www.youtube.com/watch?v=GK7nL3tufIU>

A la vesprada la matraca feia els avisos per al "sermó de la galtà".

El Divendres Sant durant tot el dia es feia sonar la matraca, tant per avisar als actes litúrgics com durant aquestos: "les Creus" (Via Crucis) a la matinada, els oficis de la passió i mort de Jesús a mitjan matí, la processó de l'enterrament a la nit, i altres actes que es pogueren realitzar.

Dissabte de Glòria i Diumenge de Resurrecció: El dissabte entre les 7:00 i les 7:30 del matí, la matraca feia els tres tocs als oficis. Durant aquestos, al cant del glòria, que es feia coincidir en les 10 del matí, les campanes (prèviament alçades "a batall lligat") començaven a voltejar, juntament amb el rotgile de la sagristia, les campanetes de mà que tocaven els acòlits, la "trencà" de perols badats a les portes de les cases i les descàrregues de pólvora amb tirs d'escopetes a l'aire.

Durant la resta del dia, les campanes feien vols generals de tres parades, després de cadascun dels tocs d'oració.

El Diumenge de Resurrecció, entre les 2:30 i les 3:00 de la matinada es feien tres vols generals (un vol de tres parades), per avisar al Rosari de l'Aurora.

Al matí es realitzava el tradicional Encontre. De l'església de l'Assumpció eixia la imatge de Jesucrist Ressuscitat, mentre que del convent eixia la de la Soledat amb un vel negre cobrint-li el cap (el qual es llevava en el moment de l'encontre). En trobar-se ambdues imatges al Carrer Major, es feia un vol a transc. Finalitzat l'acte, les dues imatges se n'anaven en processó a la parròquia, les campanes de la qual voltejaven a l'entrada d'aquestes. A continuació, se celebrava la missa major, durant la qual es feien els tocs i vols normals d'una festa major.

A la vesprada, la imatge de la Soledat era tornada al Convent en forma de processó. Durant aquesta, es feia un vol en eixir de l'església i en entrar al Convent.

El segon dia de Pasqua es feien vols menors.

Sant Vicent Ferrer: La festa de Sant Vicent Ferrer, celebrada el segon dilluns després de Pasqua, tenia molta importància en tots els pobles de la nostra terra, sobretot per l'acte més conegut que era el Combregar d'Impedit.

La vespra, després del toc de l'Àngelus i de l'Ave Maria, es feia un vol de tres parades. Aqueixa vesprada el campaner anava pels carrers, que s'engalanaven i netejaven a fons, per on passaria el Combregar l'endemà, tocant una campaneta de mà (coneguda popularment com "la campaneta del combregar"), i senyalant així a la gent el recorregut que anava a seguir.

Durant el dia, després dels tocs d'oració, es feien vols de tres parades. Per avisar a missa major es feien els tocs de costum ja descrits per a aquestes solemnitats (repic i vol). Però un dia com el de Sant Vicent tenia un toc especial que era el del Combregar d'impedits, en què la campana grossa feia una o dues desfetes en cada avís, a l'igual que durant el recorregut. Al carrer, un escolà tocava la campaneta del combregar, ininterrompudament durant tot el recorregut.

Sant Francesc de Paula: Se celebrava el tercer diumenge de Pasqua, el següent a la festa de St. Vicent, a pesar que la commemoració és el 2 d'abril. Les celebracions litúrgiques en honor al sant, començaven amb el tretzenari, tretze divendres abans del novenari (excepte el Divendres Sant), que s'iniciava el dissabte anterior a la festa i acabava el dia de la *huitava*. Per avisar al tretzenari es realitzava un vol amb la campana dedicada al sant. En canvi, per al novenari –potser per la proximitat de la festa– s'avisava amb vols menors. També hi havia el toc de sermó, ja que venia un predicador durant aquestos nou dies.

La vespra de la festa es feien vols generals de tres parades després dels tocs de l'Àngelus i de l'Ave Maria. El dia de la festa, al matí es duia a terme la "pujà" del sant, des de la seua capella (a la casa del sant del carrer Major, casa dels Genovés, actualment Bankia) fins al Convent, per a la qual es feia un vol durant el breu recorregut. A continuació se celebrava la missa major, amb els pertinents tocs i vols: al sermó, a l'Alçar a Déu i en finalitzar.

A la vesprada, en acabar el Novenari (que eixe dia, la vespra i el de la *huitava* havia tingut vols generals i no menors), tenia lloc la processó amb els diferents vols que li corresponien, destacant les desfetes de la campana dedicada al Sant.

El diumenge següent a la festa se celebrava la *huitava*. Al matí es feia la missa de comunió general, per a la qual es realitzaven els vols generals d'avís, els tocs de sermó, de l'Alçar a Déu i el vol final, com de costum. En acabar, la campana major senyalava amb un vol el Combregar d'Impedits, durant el qual un escolà anava tocant la campaneta del combregar pel recorregut.

A la vesprada i després de l'últim novenari es procedia a la "tornà" del Sant a la seua capella, amb un vol durant el breu recorregut.

Corpus: Era la solemnitat més important de l'any litúrgic, ja que en ella participaven tots els elements simbòlics i litúrgics del poble. Se celebrava el dijous següent al diumenge de la Trinitat (que a la seua vegada era el diumenge després de la Pentecosta).

El dia de Corpus al matí se celebrava la missa major, amb els seus respectius tocs i vols, i a la vesprada, la processó amb el Santíssim Sagrament, junt al qual eixien les imatges de la Mare de Déu de l'Olivar, Sant Francesc de Paula, Sant Hipòlit, els Sants de la Pedra, la Mare de Déu del Rosari i les dues imatges de Santa Cecília.

Als huit dies se celebrava la festa de la *huitava*, la vesprada de la qual es treia el Santíssim en processó per l'anomenada "carrera curta", acompanyada també per vols generals, encara que menys que el dia del Corpus.

La Mare de Déu d'Agost: La festa de l'Assumpció, titular de la parròquia del poble i molt celebrada en multitud de poblacions, se celebrava el dia 15 d'agost.

Al matí se celebrava la missa major i per la nit la processó. Als vuit dies de la festa també se celebrava la *huitava*. Aquest dia es tornaven a fer vols generals a la missa i a la processó de la vesprada, que recorria la carrera curta, per no ser el dia de la festa.

La Mare de Déu de l'Olivar: Era el dia 8 de setembre, dia de la Nativitat de la Mare de Déu, conegut a les nostres terres com el dia de les "Mare de Déus trobades". Segons conta la llegenda, la nostra Patrona –igual que altres a València com la Mare de Déu de la Salut de Xirivella, la del Do d'Alfagar, la del Patrocini de Foios o la del Puig- fou trobada dins d'una campana (que deien que era el "tiple" del campanar de l'Assumpció dedicat a ella) mentre un llaurador treballava al seu olivar amb els bous.

El dia 7, la vespra, es feia un vol de tres parades en acabar el toc de l'Àngelus i de l'Ave Maria. L'any 1975 (amb les campanes ja electrificades) va haver-hi inclús vol a l'alba.

El dia 8 de setembre, al trencar l'alba es duia a terme la "desperta", durant la qual es feien el toc de l'alba i el vol de tres parades. Entre les 5:30 i les 6:00 de la matinada, les campanes del convent feien tres vols generals (un vol de tres parades) avisant a la missa de descoberta, durant la qual es feia un vol a tranc a la descoberta, el toc de l'Alçar a Déu i el vol final. Només acabar aquesta, es duia a terme el Rosari de l'Aurora, per al qual es feien els tres avisos de costum.

A les 10 del matí es duia a terme la tradicional "pujà" de la Mare de Déu, duent la imatge de la Patrona des de la casa del Clavari major (o des de la parròquia si no hi havia) fins el Convent on posteriorment se celebrava la solemne missa major, amb els tres avisos previs, i durant la qual es feien els tocs i vols normals d'un dia de festa major.

Ja a la vesprada, es feia la processó per l'anomenada "carrera llarga". Abans de començar es feien els tres avisos descrits en anterioritat. Durant la processó, els primers vols es feien a l'eixida de la Creu i la imatge del Convent; posteriorment, al pas per davant de la parròquia, les campanes d'aquesta voltejaven senyalant-ho; per últim, en tornar la Creu i la imatge cap al temple, es feien els distints vols generals, inclús desfetes amb la campana dedicada a la Mare de Déu.

Els posteriors nou dies se celebrava el Novenari, per al qual s'avisava amb un vol de la campana dedicada a la Patrona.

El Crist de la Bona Mort: Igualment que el dia de la Mare de Déu, el dia 9 de setembre, al trencar l'alba es feia la "desperta" que durant la qual es feien uns vols generals de campanes, en aquest cas les de l'església de l'Assumpció. A les 9 del matí es realitzava la "baixà", duent al Crist des del Convent fins la parròquia. En acabar aquesta se celebrava la missa major amb els respectius tocs i vols al sermó, a l'Alçar a Déu i en finalitzar. De vesprada es duia a terme la processó amb els seus respectius vols generals i a tranc.

Tots Sants i Difunts: Com de normal, la vespra, després del toc de l'Àngelus i el de l'Ave Maria, es feien vols generals de tres parades.

El dia de la festa es feien els diferents tocs i vols per a la missa, i després dels tocs d'oració. A la vesprada es realitzava un rosari al cementeri per al qual s'avisava amb els tocs de Rosari esmentats anteriorment. Però després d'aquest acte, el sentiment de la festa canviava per complet, ja que era vespra de Difunts. Fins a ben entrada la nit les campanes tocaven "a mitja vela".

En acabar de tocar, el campaner baixava al carrer i estava tota la Nit d'Ànimes tocant casa per casa i dient una frase molt recordada pels nostres majors "el queixalet podrit a la vora del llit"¹⁶, perquè li donaren almoïna. Aquest semblava el pànic, sobretot entre els més menuts de les cases.

Durant el dia de Difunts, per avisar a la missa i després dels tocs de l'Alba, l'Àngelus i l'Ave Maria, es feien mitges veles amb totes les campanes del campanar.

Nadal: El dia 24 de desembre, la vespra, a les dotze del migdia, a l'Àngelus, i a les set de la vesprada, a l'Ave Maria, com de costum es feia un vol de tres parades. A les 10 de la nit s'efectuava l'anomenada "Missa de Maitines" –degut a que la celebració comença amb els oficis de Maitines- o com l'anomenem actualment "Missa del Gall". Per avisar a aquesta es feien tres tocs a missa major, i durant la celebració es feien els tocs i vols de costum.

Durant el dia es feien vols de tres parades després de cadascun dels tocs d'oració i per avisar a les tres misses.

El segon dia de Nadal es feien vols menors.

ALTRES TOCS I VOLS

Tocs de mort: Es diferenciaven si eren per a homes, dones o "albats" (xiquets que no havien arribat a prendre la Comunió); i segons la classe social, també es distingien en enterraments de primera, reservats per a les autoritats eclesiàstiques i civils, i per a aquells que pogueren pagar-s'ho; de segona, per a les classes normals; i de tercera, per a persones pobres.

Els tocs tenien una estructura fixa per a totes les classes (llevat del cas excepcional dels "albats"): es començava fent el nombre de trancs que per tocaria (2 per a les dones, 3 per als homes, 9 per a rectors i 21 per a Papes i

¹⁶ Aquesta frase no té molt de sentit, per això proposem la nostra pròpia tesi: pensem que els antics campaners (almenys anteriors a Mariano el *Terreola*), deien frases d'oracions a les Ànimes, com *Requiescant in pacem* ("que descansen en pau") o *Requiem aeternam dona eis Domine* ("Dóna'ls, Senyor, el descans etern"), que la gent no sabia traduir, raó per la qual interpretava el que volia. Potser una d'aquestes interpretacions (segurament còmica en el seu origen) fora la de "el queixalet podrit a la vora del llit", i que s'anara quedant a la memòria de la gent, fins el punt de no recordar la tradició original.

Bisbes). A continuació, campana per campana, de xicoteta a gran pegaven una batallada, que s'anava accelerant fins sonar totes a l'uníson, fent un clamor, el qual finalitzava passat un minut aproximadament. Després, es tornaven a repetir els trancs que pertocara. Ja per finalitzar, es feia una mitja vela; si el soterrar era de primera, amb totes les campanes, i si era de segona, amb totes excepte la grossa. (Encara que possiblement la mitja vela sols es fera en els tocs de l'enterrament).

Aquestos tocs es realitzaven junt als de l'alba, l'Àngelus i l'Ave Maria, des de l'anunci de la mort (moment en el qual ja es feia un toc, precedit de la "senyal", que consistia en una desena de batallades lentes de la grossa), fins al seu enterrament.

Durant els enterraments també es feien tocs. A l'eixir el clero de l'església per anar a arregar el fèretre de sa casa, es feia una mitja vela amb la campana del "cimboriet". Una vegada arregat el difunt, les campanes tornaven a fer un toc a mort de manera ininterrompuda, des que eixien de la casa fins entrar a l'església. Ja a l'acabar la celebració, a l'eixir el difunt es feia una mitja vela amb les campanes que pertocara segons la classe del soterrar.

Si el soterrar era de tercera, l'enterrament deien que es feia "per l'amor de Déu" i en els tocs no participava la campana major, ni es feia mitja vela. Eren els anomenats "tocs a mort repicats".

Si es tractava d'una missa d'aniversari (commemoració dels anys de la defunció), després del pertinent toc de mort es feia un toc a missa amb la grossa, a l'estil de missa de diumenge.

Per als "albats" era diferent. El toc de sentiment trist desapareixia per complet, ja que es deia que era un angelet que pujava al cel sense pecat. Durant els enterraments el tiple" feia vols, els qual els nostres avantpassats interpretaven que la campaneta al voltejar deia, "cel-cel, cel-cel...".

Tocs d'alarma: Els nostres avantpassats no tenien ni molt menys els mitjans que avui en dia tenim per avisar-nos de les situacions adverses o desgràcies. Per això, les campanes jugaren un paper fonamental com a comunicadores d'aquestes, paper que actualment han assolit altres mecanismes tecnològics d'alarma. No és casual que el campanar de l'Assumpció del nostre poble (com tants altres) a la banda del "cobertís" tinguera porta d'accés directa al carrer, justament per poder utilitzar-lo en aquestes funcions civils -a més la de

donar-li corda al rellotge com després veurem-, responsabilitat de les autoritats municipals. Aquesta porta fou tapiada en la restauració del campanar als anys noranta, però encara s'hi veu la marca amb pedra nova.

Encara es pot observar pel to de la pedra l'antic accés al campanar.

A Alaquàs existien dos tocs. El primer era el de foc, efectuat en el moment que es coneixia un incendi en qualsevol punt del poble, a fi que els veïns estigueren advertits i anaren a sufocar-lo. Consistia en moltes batallades ràpides de la campana grossa.

L'altre era el de tempesta. Antigament, una tempesta podia arruïnar el cultiu de tot un any, la qual cosa significava la ruïna econòmica dels llauradors. Quan se'n veia vindre una des del campanar, la campana de la Mare de Déu de l'Olivar, el tiple del campanar de l'Assumpció, era voltejada amb la creença que es podria allunyar o desfer, per la intervenció providencial de la patrona, protectora del poble¹⁷.

¹⁷ Enllaç d'un reportatge sobre el toc de tempesta a les poblacions valencianes d'Albaida i Paterna: <http://campaners.com/php2/v0.php?numer=616>

Toc de rogativa: Les rogatives eren oracions que feia el poble davant les situacions de perill, des de les més quotidianes, com podien ser les complicacions en un part, fins les més extraordinàries, com una tempesta o una sequera perllongada. De normal, es feien quatre coincidint amb el canvi d'estació. Per avisar-hi, també en aquest cas la campana de la Mare de Déu (i per la mateixa raó protectora que hem esmentat abans), feia els tres tocs amb un vol en solitari¹⁸.

Toc de "pernoliar": És l'últim sacrament de la vida d'una persona, que es fa quan està ja prop de la mort (d'ací l'expressió "d'estar per a pernoliar"). Encara que actualment és un acte molt íntim, fins fa unes dècades era un acte molt solemne i comunitari. El sacerdot eixia al carrer amb el Santíssim Sagrament, acompanyat d'un sagristà amb el "faroló" i un escolanet tocant una campaneta de mà de manera continuada. Durant tot l'acte una de les campanes (segurament la grossa) voltejava lentament per ressaltar la solemnitat de l'acte.

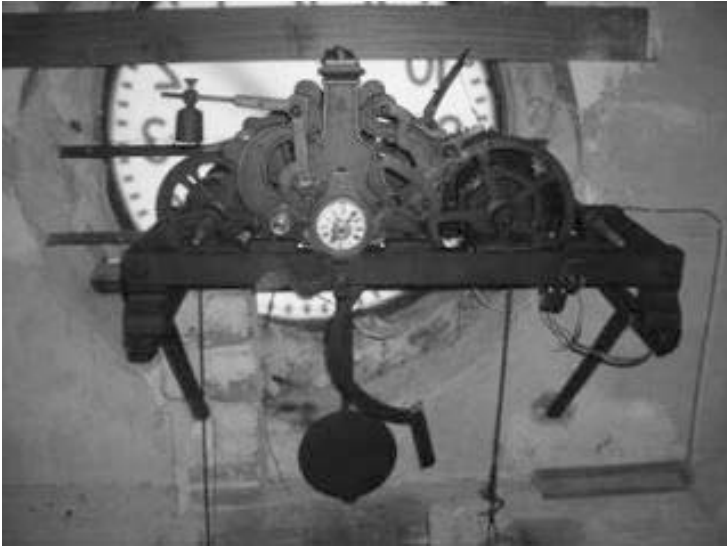
Toc de confessar: Les confessions es feien en dates extraordinàries com els Set Diumenges de Sant Josep. Per avisar, la grossa feia una sola senyal amb una batallada aïllada, seguida d'altres cinc més ràpides, i així unes quantes vegades.

Toc d'hores: L'únic campanar que el feia era el de l'Assumpció, que era el campanar municipal, raó per la qual (a part de la dels tocs d'alarma) tenia accés directe al carrer, (com hem explicat abans), perquè el campaner pujava diàriament a remuntar-lo (donar-li corda).

La maquinària d'aquest es trobava a la primera sala del campanar, en el cantó dret de la plaça del Santíssim. Just baix hi havia un forat anomenat "pou" per on penjaven les peses des d'un dels engranatges de la maquinària (el podem veure a la quarta fotografia de l'article). Des del tambor de la transmissió pujaven unes cordes fins el martell de la campana major, per donar l'impuls per fer-la sonar a cada hora, de dia i de nit, i sense repetició (al contrari que actualment). Lamentablement aquesta es va destruir sense cap criteri en la restauració del campanar finalitzada l'any 1996. Actualment d'aquest sols es conserva el pou, algunes marques a la paret i una de les peses.

¹⁸ Veure article de José Esteve Forriol esmentat a la nota 1.

Més informació sobre campanes, campanars, campaners, tocs i vols, a la web www.campaners.com

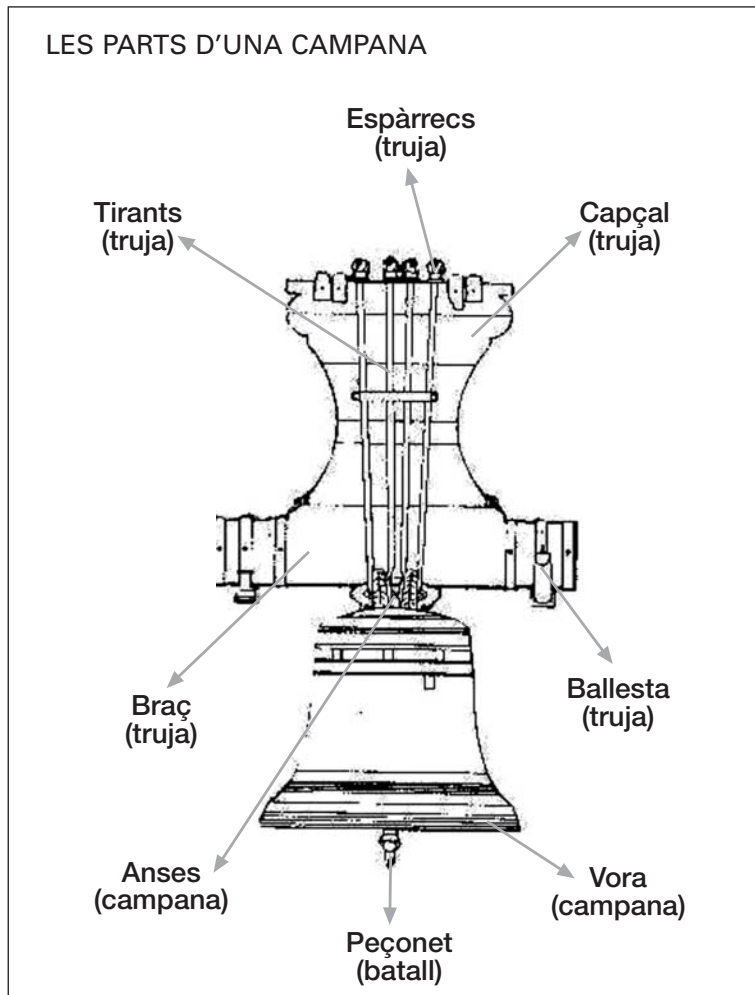
Exemple d'un rellotge mecànic en funcionament de manera ininterrompuda des del 1920, al campanar d'Alfondeguiella (la Plana Baixa).

Conservació de la pesa de l'antiga maquinària del rellotge

Vols generals extraordinaris: A part dels vols generals de les festes més solemnes de l'any, aquestos també es realitzaven en altres moments extraordinaris. Era el cas del nomenament d'un Papa o d'un nou bisbe a la diòcesi, de l'entrada a la parròquia d'un rector nou o d'una visita pastoral del Bisbe o de l'Arquebisbe.

ANNEX

Agraïments: a Francesc Llop i Bayo, president dels Campaners de la Catedral de València, el meu mestre campaner, i company dins d'aquesta colla, que ha revisat tota la informació exposada en aquest article. A Maria Cervera Sena, la *Terreola*, neboda de Mariano el *Terreola*, l'últim campaner del nostre poble, per l'entrevista que vaig poder tindre amb ella. A Pepe Beta, per la cessió de fotografies històriques del nostre poble. A Mn. Vicent Estarlich, rector de la Parròquia de l'Assumpció, per l'aportació d'informació històrica i litúrgica, i l'amabilitat a l'hora d'obrir el campanar per fer fotografies. I per últim, a tots aquells que d'una manera o una altra m'han ajudat en la seua elaboració.

